

Bewahrte Geistigkeit und Kulturerbe von drei Nationen : Die Historische Bibliothek des Franziskanerklosters in Güssing. Aufsätze von Anton BRUCK, István MONOK, Edina ZVARA. Budapest–Güssing : Bibl. und Informationszentrum der Ungarischen Akad. der Wissenschaften–Franziskanerkloster Güssing, 2021. 214 p. : ill., főként színes.

ISBN 978-3-200-07586-3;

ISBN 978-963-7451-70-6

Megőrzött szellemiség és három nemzet kulturális öröksége – jubileumi kötet egy 380 éves ferences könyvtárról

2021. június 9-től október 17-ig volt látható Burgenlandban, a güssingi/németújvári ferences kolostorban a „Fellapoz/Aufblättern” című kétnyelvű kiállítás, amely a kolostor 4866 kötetes történeti könyvtárának kétszáz ritkaságát mutatta be. Az egyedülálló gyűjteményről és magyar kötődéseiről ünnepi kötet is készült Burgenland fennállásának 100. évfordulója alkalmából: ennek a rövid ismertetésére vállalkozunk.

Körmentől 24, Szombathelytől 46 kilométerre található Ausztriában, Burgenland tartományban *Güssing* (magyarul *Németújvár*, horvátul *Novigrad*). A XII. század közepe óta ismert a vára, amely 1524 óta a Batthyány család tulajdona.

A nyugat-magyarországi könyvkultúráról már számos munka született, így például Monok István: *Arisztokraták és könyvkultúra a XVI–XVII. században két birodalom határán. – A Bánffy család alsólivinai udvara és könyves műveltsége. – A Nádasdy család sárvári és pottendorfi udvara és könyves műveltsége. – A Batthyány család németújvári udvara és könyves műveltsége.* In: *Kék vér, fekete tinta: Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500–1700.* Szerk. Monok István (2005); Koltai András: *Batthyány Ádám és könyvtára* (2002) vagy Monok István – Zvara Edina Éva: *Esterhasiana Bibliotheca: A gyűjtemény története és könyvanyagának rekonstrukciója* (2020), mint ahogy a ferences bibliotékákról is – például Varga András: *A szeged-alsóvárosi ferences rendház könyvtára, 1846* (1998), Fáy Zoltán: *A gyöngyösi ferences könyvtár* (2012) –, de ilyen hosszú ideje, majdnem 400 éve fennálló és ma is létező ferences könyvtárról még egy sem.

Előljáróban le kell szögezni – amit *Monok István* el is mondott a könyvkiállítás megnyitóján –, hogy „*maga a könyv a ferences könyvtárról szól, [de] a történeti könyvtárról, tehát nem teljesen ferences. Ebben benne van a ferencesek ideérkezése előtről két nagy korszak. Az egyik az a középkori, nyugat-magyarországi, [a] Magyar Királyság nyugati területe könyvkultúrájának emlékei, amelyek még a reformáció előtt [...] Güssingbe kerülhettek. Volt itt egy ágostonos kolostor is, tőlük is maradt néhány darab. Utánuk jön a nagy korszak, Batthyány Boldizsár korszaka, és Boldizsár protestáns volt. [...] A protestáns iskola könyvei is ebben*

a fejezetben mutatkoznak meg. A következő részben Batthyány Ádám, *Batthyány Ferenc és Lobkowitz Éva fia katolizált, és ő a protestáns iskola helyett a ferenceseket hívta Németújvárra, Güssingbe. És akortól kezdődik a ferencesek története.*”¹

A szóban forgó nagy alakú kötet igazi ünnepi kiadvány sok színes illusztrációval, de komoly, tudományos tartalommal: kb. 60 oldalas a szöveges rész – három tanulmánnyal –, 120 oldal a könyvtár kincseit bemutató színes illusztráció, és nagyjából 30 oldalt tesz ki a bibliográfia és a mutató.

A kiadványt három előszó vezeti be. Elsőként Burgenland tartományi főnöke, *Hans Peter Doskozil* ír a közel 400 éves ferences könyvtárat bemutató ünnepi kötetről (*Festband Franziskanerbibliothek in Güssing anlässlich 100 Jahre Burgenland*), és köszönti a ferences és magyar szerzőket, majd *Ágidius J. Zsifkovics*, Burgenland püspöke és *Mag. Manfred Koch* szuperintendens köszöntése olvasható (*Grußwort*), végül *Berhidai Piusz* és *Oliver Ruggenthaler*, a ferences rend magyarországi és ausztriai előljárói értékelik és köszöntik a könyvtárat Burgenland létrejöttének századik évfordulóján (*Pax et Bonum – Friede und Gutes – Áldás és Békesség – Mir i Dobro!*).

Az első tanulmányban (*Die Franziskaner in Güssing: Ruf und Dienst durch die Geschichte*, p. 13–28.) *Anton Bruck* ferences atya, a könyvtár gondozója a ferences lelkeséget és annak németújvári jelenlétét mutatja be a rend alapításától napjainkig.

A ferencesek – a bencések, a dominikánusok és az Ágoston-rendiek után – 1638-tól működnek Güssingben, amely települést *Batthyány Ferenc* (1497–1566) kapta meg 1524-ben. *Batthyány Boldizsár* (1537–1590) 1570-ben áttért a protestáns hitre, és birtokain az evangélikus tanok akadálytalanul terjedtek a *cuius regio, eius religio* elve alapján. Güssing ekkor kulturális virágzásnak indult, miután a templomot és az ágostonos kolostort a protestánsok kapták, és gimnázium is létesült. Mindebben fontos szerepet játszott a *Beythe család*: az udvari prédikátor, *István*, valamint a fiai, a botanikus *András* és *Imre*. (Batthyány Boldizsár meghívta a Bécsből kiutasított híres botanikust, *Carolus Chusius* [*Charles de L'Écluse*], illetve *Johannes Manlius*, a nyomdászt is.)

Batthyány Ádám (1610–1659) *Pázmány Péter* és a protestánsok közötti viszályok hatására 1630-ban áttért a katolikus hitre, amiben a lakosságnak is követnie kellett – ehhez viszont lelki gondozásra volt szükség; miután a domonkosokat nem tudta

Güssingbe hozni, a ferencesekhez fordult, akiknek 1638-ban érkezett meg első képviselőjük a városba. 1649-ben Batthyány Ádám okirattal biztosította a kolostor jövőjét.

A szerzetesek életének bemutatása után a rendet érintő reformokról, majd a lelki gondozás terén végzett tevékenységeikről is olvashatunk (oktatás, idősgondozás stb.). A történeti könyvtár fenntartását mindvégig fontos feladatnak tekintették, mint ahogy a kolostor épületének és a templomnak (benne a családi kriptával) a rendben tartását is. (*Batthyány-Strattmann Fülöp* 1869-ben létrehozott alapítványa sok kérdésben segített.)

Az első világháborút követően, 1921-ben a bécsi provincia ferencesei vették át a kolostort. Az 1938-as *Anschluss* után, amikor a nácik megszüntették Burgenlandot, nehezzé vált a kapcsolattartás a magyar provinciával, ezért a kolostor 1939-ben az osztrák provinciához került. A könyvtár kulcsait elvették a ferencesektől, hármuknak be is kellett vonulnia katonának.

A második világháború, majd az államszerződés megkötése után, 1955-ben tért vissza a könyvtár anyaga Güssingbe (Grazból és Bad Ausseeből), ekkor a kolostor refektóriumában felállították és katalogizálták a gyűjteményt.

A '60-as évekre olyan romos lett az épület, hogy a kolostort bezárás fenyegette, de 1973-ban sikerült restaurálni a szövetségi műemlékvédelmi hivatal, a tartomány, a település és a kismartoni püspökség összefogásával. Újabb lendületet adott Güssingnek *Batthyány-Strattmann László* boldoggá avatása 2003-ban: sírhelye zarándokhely lett.

Tanulmánya végén a szerző a 100 éves Burgenland fennállása alkalmából örömmel emlékezik a güssingi ferencesek 380 évére, amely 300 évig a magyar történelem része volt. (Máig kapcsolatban vannak a magyar ferencesekkel, akiknek sokat köszönhetnek, nem utolsósorban könyvtáruk kincseit, melyeket századokon át megőriztek.) Említést tesz azokról a magyar kutatókról is, akik közel negyven éve dolgoznak könyvtárunkban eredményesen; kiemeli a kötet társszerzőit, *Monok Istvánt* és *Zvara Edinát*, de megemlíti *Borsa Gedeon* és *Ötvös Péter* nevét is. (Számos színes és fekete-fehér fotó illusztrálja és egészíti ki a szöveget.)

A második tanulmányban (*Balthasar Batthyány und die Bücher der protestantischen Schule von Güssing, 1569–1634*, p. 29–44.) *Monok István*, az MTA könyvtárának főigazgatója a (majdan a feren-

cesekhez kerülő) protestáns iskoláról és könyveiről értekeznek – rámutatva arra a tényre, hogy az iskola oktatási programjában és ennek megfelelően a könyvanyag beszerzésében híven őrizte a humanista és a középkori hagyományokat –, de jelentős terjedelmet szán Batthyány Boldizsár szerepének és az iskolai könyvtár korai szakaszának is.

Mint a szerző rámutat, *Gratian Leser* ferences helytörténész több írást szentelt a Batthyány család által támogatott protestáns iskolának; kiemelte, hogy azok az arisztokrata családok, akik a protestantizmus terjedésének korai szakaszában az új vallást választották, megvonták támogatásukat a birtokaikon működő szerzetesrendektől, és könyveiket vagy beolvastották családi könyvtárukba, vagy egy új intézménynek – a mi esetünkben a protestáns iskolának – ajándékozták azokat. (Ugyanígy jártak el a szabad királyi városok is, például az erdélyi Brassó.) A protestáns könyvtár gyarapodása történetében a legjelentősebb szerepe Batthyány Boldizsár gondos könyvbeszerzéseinek volt; sajátos az általa nyújtott támogatás, amelyet a fennmaradt könyvekben található bejegyzések tanúsítanak. A legtöbb könyvön mind Batthyány Boldizsár, mind az Ágoston-rendi kolostor neve szerepel. (Ezek kézzel írtak a bejegyzések tanúsága szerint a lelkészek között.) A kolostor hátramaradt könyvein kívül Batthyány a számára kevésbé érdekes, többnyire teológiai könyveket is továbbadta az iskolának.

A XVI. században egyre nőtt a családi és az iskolai könyvtárak száma a tudósok széles körű hálózatának is köszönhetően. Boldizsár esetében méltán beszélhetünk *güssingi humanista körről*, melyben ott találjuk *David Chytraeust*, *Carolus Clusiust* és *Elias Corvinust* is. (Boldizsár levelezett több természettudóssal, építésszel és orvosokkal is, de megfordult nála *Istvánffy Miklós*, a történetíró is.) Manlius is Güssingbe helyezte át a nyomdáját 1585-ig – majd 1595 és 1597 között –, ahol 21 művet készített.

Batthyány Boldizsár franciás ízlése korában ritkának számít; fiatalkori, kétéves franciaországi tartózkodása (1559–1561) nemcsak ízlését formálta, hanem elkötelezett protestánssá is tette: több könyvet is beszerzett az 1572-es Szent Bertalan-éji mészárlásról és az azt követő vallásháborúkról – közülük jó néhányat a protestáns iskolának ajándékozott. Az iskoláról nincs adat az iskolatörténeti összefoglalókban, de a források szerint jelentős volt a XVI. században a Beythe család révén; még két tanár, *Sápi Tamás* és *Szeremlei János* nevét ismerjük. Növendékeiről sem lehet sokat tudni – feltehetőleg az udvar alkalmazottainak és a

környéken lakóknak a gyermekei tanultak itt. (Híres diákja volt *Wathay Ferenc*, később Székesfehérvár védője.) Az iskola megszűnt 1629-ben, amikor Batthyány Ádám katolikus lett, de bezárása óriási felháborodást váltott ki, és még évekig beszédtema volt. Az iskola alapítását és történetét a legalaposabban *Magyar Arnold* dolgozta fel. Az 1569-ben alapított iskola nem működhetett könyvek nélkül; a könyvtár a meglévő Ágoston-rendi könyvekkel indult, majd Batthyány Boldizsár nagyvonalú adományával gyorsan gyarapodott.

A könyvtár jelentősen gyarapodott a vallásuk miatt üldözött menekültek (exulánsok) könyvei révén; a Karintiából és Stájerországból menekülők Németországba menet megálltak az evangélikus arisztokraták birtokain, és könyveik egy részét eladásra kínálták. Ez a csoport a Batthyány-birtokokon is menedékre lelt a harmincéves háború első éveiben; ekkor Ferenc (1573–1625) volt a család feje, és a könyvtár ez idő alatt 500 kötettel gyarapodott, melynek egy része cseh eredetű. Ennek oka az volt, hogy a Prága melletti fehérhegyi csata (1620) után több nemesnek és lelkésznek menekülnie kellett. (A könyvbejegyzésekből a nevek és a származási helyek is ismertek.) Érkeztek menekültek Felső-Bajországból, illetve Pfalzból is még a XVI. század második felében, majd a XVII. század elején Stájerországból, Sziléziából, Tübingiából is. A könyvanyag legérdekesebb darabjai azonban Württembergből származnak. (Az iskolai könyvtár képét még olyan könyvek is színezik, melyek később elkerültek Németújvárról: Kismartonba kerültek az Esterházy-könyvtárba, de Beythe István, Beythe András vagy Batthyány Boldizsár kézjegye szerepel bennük.)

Végül az iskolai könyvtár könyvanyaga tartalmi jellemzőinek az áttekintését végzi el a szerző, első ízben a kutatás történetében. Először az Ágoston-rend kisebb anyagáról állapítja meg, hogy számos középkori kézirat és antikva található benne (szövegkiadások, illetve mind az egyháziatyák, mind a kortárs szerzők, pl. *Temesvári Pelbárt* művei), de vannak könyvek az 1558-ban feloszlott mogyoróke-reki pálos kolostorból is.

A jelenlegi ferences könyvtárról több dolgozat született már, de még senki sem elemezte a protestáns iskola anyagát, amely a könyvekben lévő bejegyzések révén világosan elkülöníthető a többitől.

A megélt személyes vallásosság mind a humanista tudósok, mind a ferencesek sajátja volt. A protestantizmus is e hagyományból fakadt, és az iskola nagy súlyt fektetett az *ars bene discendi* művészetére; eb-

ben nagyon gazdag az anyaga mind az ókori, mind a kortárs szerzők tekintetében, akik ezt az ideált képviselték, és mély moralitást is sugároztak. Az iskola latin- és retorikaoktatása bővelkedett ezekben. *Philipp Melanchthon* erősen hatott a wittenbergi diákokra, és a bibliai tanulmányok után az ókori görög drámák megismerése volt a legfontosabb – Güssingben a tragédiák mindenféle kiadásban rendelkezésre álltak. A kor Magyarországon kedvelt képzőhely volt *Johann Sturm* (1507–1589) strassburgi akadémiaja; Sturm *Ars poeticája* szerint a tudás és az ékesszólás elsajátításának célja a tudatos vallásosság elmélyítése, ami egybecseng *Erasmus* vagy *Melanchthon* tanításaival. (Sturm művei és *Cicero*-kiadásai is szinte hiánytalanul megvannak a gyűjteményben.)

Meg kell állapítani, hogy a XVI–XVII. század fordulóján a legfrissebb könyvek között a teológiai vitairatok voltak a legnagyobb számban jelen. Sturm utóda, *Melchior Junius* ugyan csak egy könyvvel szerepel, de *Petrus Ramus* (1511–1572) valamennyi, halála után kiadott műve megvan a gyűjteményben (hozzákötve a vitairatai is). Etika tantárgy ugyan nem volt, de az iskolában foglalkoztak etikai kérdésekkel. A *grammatica* oktatása humanista szellemben folyt. Nincs nyoma, hogy hébert tanítottak volna, de *Sebastian Münster* és *Johannes Avenarius* héber szómagyarázatai megvoltak, mert a professzoroknak a *Biblia* értelmezéséhez szükségük volt rájuk, mint ahogy görögoktatás sem létezett, de megvoltak a század fontos görög nyelvtanai. (Beythe István és Imre is tudott görögül: erről a *Homérosz-* és *Démoszthenész-*kötebekbe írt jegyzeteik tanúskodnak.) Valamennyi ókori és humanista szerző latin grammatikája megtalálható a könyvtárban. Az iskolában meglévő protestáns teológiai anyag elsőrangú, korszerű és komplex – ezeket bizonyára nem a diákok olvasták; megvoltak viszont antik szerzők humanista vagy kései humanista kiadásai, továbbá humanista grammatikák és logikák. (Fontos megjegyezni, hogy az illusztrációként közölt címlapok, az azokon olvasható szövegek és magyarázatok jól egészítik ki a tanulmányt.)

A kötet harmadik tanulmányát *Zvara Edina*, a Szegedi Tudományegyetem docense írta, aki részletesen tárgyalja a ferencesek könyvtárának első 142 évét (*Die Franziskanerbibliothek, 1639–1780*, p. 45–58.). A ferencesek érkezésükkor már rendelkeztek néhány könyvvel, de a nagyobb gyarapodás részben patrónusoknak, Batthyány Ádámnak (1610–1659) köszönhető. A könyvtár XVI. századi méretéről csak feltevések vannak, mivel a kezdetekről nem maradt fenn

katalógus, bár néhány forrás (kisebb könyvjegyzékek, levelek, tulajdonosi bejegyzések) alapján felvázolható nagysága és összetétele.

A *Könyvjegyzékek, levelek* című alfejezetben a szerző *Bernardin Scheffner* 1664-ben készült 25 tételes könyvjegyzékét (p. 47.) említi, melyben bécsi és pozsonyi kiadású, a ferencesek számára „nélkülözhetetlen könyveket” sorol fel (beszédgyűjteményeket, bibliákat, egyházatyák, ferences, illetve jezsuita szerzők műveit). 1647-ben *Szombathelyi Benedek* levelében olyan zsoldárénekléshez szükséges könyveket kér a főúrtól, melyek csak Bécsből vagy Grazból szerezhetők be.

A *tulajdonosi bejegyzések* a könyvtárrekonstrukció kitűnő forrásai. A ferences könyvtár anyagát kézbe véve négy nagyobb egység különböztethető meg: 1. Batthyány Boldizsár, 2. a Beythe család (István, András és Imre), 3. protestáns lelkészek és magán-személyek, továbbá 4. a ferencesek könyvei. Ha az első 2-3 évtizedből származó, datált könyvbejegyzéseket nézzük, a legkorábbi évszám 1639-es: *Kanizsai Mátvás* helyi pap ajándékozott ekkor egy könyvet a ferenceseknek. A kolostor könyvvásárlásai és a kapott ajándékok száma az 1640-es években kezdett jelentősen növekedni. (Témájukat tekintve főleg a kolostori életet szolgálták.) Az ajándékozók közül még *Turkovich Mátvás* (pap) és *Beke Zsigmond* (udvari írnok) emelhető ki. A kezdeti években sokszor csak a *Conventus Nemetujvariensis* szerepelt a címlapon – 1641-ben 2, 1646-ban 104, 1661-ben 660 könyvön! (Amikor Batthyány Ádám áttért, és elűzte birtokairól a protestáns lelkészeket, a könyveiket összeszedette és a ferencesekhez juttatta el; az 1661-ben bekerült könyvek több mint felében Batthyány Boldizsár, a Beythe család és württembergi exulánsok neve szerepel.) A ferencesek a protestáns könyveket nem különítették vagy zárták el, hanem módszeresen átválogatták, és az értékes darabokat (a humanista szövegkiadásokat, a reformáció nagyjainak műveit stb.) bizonyára forgatták is. Van néhány kötet a török elől elmenekült ferencesek (a szlavóniai Ivanićból és Moslaviából), a már említett Ágoston-rendiek és a pálosok könyveiből is. (Előbbiek anyagából sok kézirat, kódex, ösnyomtatvány és antikva maradt fenn mindmáig.)

A bejegyzések tükrözik a helyi etnikai sokszínűséget is, hiszen a hívek között német, horvát és magyar anyanyelvűek egyaránt voltak.

Könyvjegyzékek és könyvkatalógusok is maradtak fenn. Batthyány Ádám feltehetőleg az 1640-es években rendezte a könyvtárát, és könyvei egy részét a

ferenceseknek ajándékozta, akik ekkor 1300 kötetet bírtak. Az átadásról nem maradt fenn a jegyzék, de két könyvbejegyzés utal arra, hogy megtörtént: az egyik 1655-ös, és egy kolligátumban található (*Conventus Nemethuyvarensis Cathalogo Librorum insertus Anno Millesimo Sexcentesimo quinquagesimo Quinto post Xtum Natum die 17. Mensis Aprilis*), a másik egy évvel későbbi (*Conv Nem Chatalogo inscriptus Anno 1656*); de 1734-ből is maradt fenn arra utaló bejegyzés, hogy nyilvántartásba vették a könyveket (*Conv Nem Catalogo librorum inscriptus Anno 1734, die 22. Mensis Junii*).

A könyvek első, teljes jegyzéke 1742-ben készült, melyben viszont csak 1065 kötet szerepel. Jelentősége abban áll, hogy ettől fogva nyomon követhető a könyvtár gyarapodása. (Ebből az időszakból sok ferences könyvtár állománya ismert: a güssingi a legnagyobbak egyike.) A jegyzék téma szerint csoportosítva sorolja fel a könyveket, 21 szakcsoportban (A-tól V-ig – az U alá az aszkézis irodalma került 63 címmel). A gyarapodást 1775-ig jegyezték fel, majd 1779-ben (és nem 1780-ban), a könyvtár átrendezésekor új katalógus készült. Ekkor közel 3000 kötettel rendelkezett a kolostor, amiből 1571 kapott „*catholicus*”, 1281 pedig „*haereticus*” vagy „*acatholicus*” minősítést.

A Németújvárhoz kötődő *ferences írók* tevékenységének ismertetésével zárul a tanulmány. Az egyikük *Martonfalvay Gergely* (1616–1669) kismartoni gvárdián, aki szoros kapcsolatban állt Batthyány Ádámmal – felesége temetésén is mondott búcsúztatót, emellett gondozta a gróf által összeállított imakönyv kiadását –, a másik *Kéri Sámuel* (1630–1671), aki 1653 és 1656 között volt udvari káplán és a *Keresztény Seneca* fordítója. (A könyv kiadását a gróf ösztönözte, akit érdekelt a keresztény sztoicizmus.)

A kiadvány következő nagy egysége a ferences könyvtár kincseit mutatja be címlapfotókkal és magyarázó szövegekkel (*Schätze der Bibliothek* címmel), több alfejezetre bontva – a keresést élőfej segíti. Az első témakörök: könyvek Güssingben a XVI. század közepéig (*Bücher in Güssing bis Mitte des XVI. Jahrhunderts*, p. 61–91.); Clusius-émlékek – Batthyány Boldizsár (*Clusius Erinnerungen – Balthasar Batthyány*, p. 93–96.); a protestáns iskola (*Protestantische Schule*, p. 97–137.); a fordulópont – Batthyány Ádám (*Wendepunkt – Adam Batthyány*,

p. 138–140.). Jelentős terjedelmű a ferences kolostor mindennapjainak és működésének bemutatása a könyvek alapján (*Franziskaner Leben und Wirken in Güssing*), a következő bontásban: spiritualitás: jámborság, szentek, aszkézis (p. 141–151.); liturgia: mise, szentségek (p. 152–155.); prédikáció, lelki gondozás (p. 156–160.); egyházzene (p. 161–164.); teológia és filozófia (p. 165–168.); történelem (p. 169–172.). Végül a harmadik nemzet, a horvátok nyelvi és kulturális emlékeinek a számbavételére kerül sor (*Kroatische Sprach- und Kulturdenkmäler*, p. 173–178.). Ezt a részt a könyvtár 1742., 1779. és 1780. évi katalógusa egy-egy kéziratos oldalának a képe zárja (*Kataloge der Bibliothek*, p. 179–202.). Ezt követően a tanulmányokban csak rövidítve idézett *szakirodalom jegyzéke* szerepel részletes adatokkal (p. 183–190.), majd a németújvári ferences kolostor könyvtáráról 1865-től publikált irodalom bibliográfiája következik (p. 191–200.) – a végén az 1926 és 2017 között megjelent cikkekkel és híradásokkal kiegészítve. A kötetet az *ábrák jegyzéke* (p. 203–206.), valamint a *személy- és helységnevek mutatója* zárja (p. 207–214.).

A kiadvány – nem kevés műgondot követelő – megtervezését *Horányi Károly* végezte kiválóan. A fényképeket *Láng Klára*, Horányi Károly és a *Kunstverlag Preda* készítette. A nyomdai munkák az Alföldi Nyomdában történtek.

A kötetet a régi magyar könyvkultúra iránt érdeklődők, a kutatók és az egyetemi hallgatók széles körének ajánljuk – elsősorban a németül tudóknak. Reméljük, hogy további kutatások ösztönzője is lehet több szempontból is, mintát adva a tudományos feldolgozás igényességére és színvonalas elvégzésére. (Elérhető mindenki számára a Szegedi Egyetem Klebersberg Könyvtárának portálján a http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/21216/1/2021_Bibliothek_Guessing.pdf és az MTA Könyvtár repozitóriumában a <http://real.mtak.hu/123919/> címen.)

Murányi Lajos

Irodalmi hivatkozások

1. Három nemzet kultúrtörténete könyvekben [online]. == A Volksgruppen.orf oldala. Magyarok aloldal. Feltöltve: 2021.06.10. Hozzáférhető: <https://volksgruppen.orf.at/magyarok/stories/3107810/> [Megtekintve: 2022.05.11.] Kiemelések a beágyazott videófelvétel alapján – M. L.